

پراڊز اُکتور شروو

عناصر ايراني در کيش مانوي

ترجمهٔ دکتر محمد شکري فومشي
ويراستهٔ اکرم دژ هوست گنگ

سرشناسه	شروو، پراذ او، ۱۹۴۴ - م.
	.Skjærvø, Prods O.
عنوان و نام پدیدآور	عناصر ایرانی در کیش مانوی (با رویکردی مقایسه‌ای) / پراذ اُکتور شروو: ترجمه محمد شکری فومشی.
وضعیت ویراست	[ویراست ۲]
مشخصات نشر	تهران: طهرری، ۱۳۹۶.
مشخصات ظاهری	۱۴۲ ص: مصور.
شابک	978-600-5911-45-9
وضعیت فهرست نویسی	فیپا
یادداشت	این کتاب ترجمه بخشی از کتاب: "Au carrefour des religions: melanges offerts a Philippe Gignoux" است.
یادداشت	نمایه
موضوع	مانی، ۲۱۶ - ۴۲۷۶ م.
موضوع	Mani, 216 - 276?
موضوع	ژینیو، فیلیپ
موضوع	Gignoux, Philippe
موضوع	مانویت
موضوع	Manichaeism
موضوع	ایران -- دین
موضوع	Iran -- Religion
شناسه افزوده	شکری فومشی، محمد، ۱۳۵۰ - مترجم
شناسه افزوده	Shokri-Foumeshi, Mohammad
رده بندی کنگره	۱۳۹۵ ع۴ش/۱۴۱۰ BT
رده بندی دیویی	۹۳۲/۲۹۹
شماره کتابشناسی ملی	۴۵۴۵۸۶۴

عناصر ایرانی در کیش مانوی

(با رویکردی مقایسه‌ای)

پراڈز اُکتور شروو

ترجمہ

دکتر محمد شکری فومشی

ویراستہ اکرم دژھوست گنک

نشریات طہوری

این کتاب ترجمه‌ای است از:

Prods Oktor Skjærvø

**"Iranian Elements in Manicheism. A Comparative
Contrastive Approach. Irano-Manichaica I"**

in: *Au Carrefour des religions. Mélanges offerts à Philippe
Gignoux, Res Orientales, VII*, ed. by Rika Gyselen, Paris,
Bures-Sur-Yvette, 1995, pp. 263-284.

شناسه تصویر روی جلد:

MIK III 4959 recto © Museum für Asiatische Kunst Berlin

نشریات عمومی

خیابان انقلاب - شماره ۱۳۰۴ - تلفن ۶۶۴۰۶۳۳۰

منصور ایرانی در کیش مانوی

(با رویکردی مقایسه‌ای)

پرازد اکتور شیروو

ترجمه دکتر محمد شکری فومشی

ویراسته اکرم دژه‌وست گنک

چاپ دوم [با تجدیدنظر]، ۱۳۹۶

امور فنی چاپ: بهروز مستان

شمارگان: ۲۲۰ جلد

حقوق چاپ و نشر محفوظ است.

۲۰۰۰۰۰ ریال

MIK III 4979 a, b verso © Museum für Asiatische Kunst Berlin

برگی از یک کتاب مانوی، نقاشی روی کاغذ، اندازه: ۱۷/۴ در ۲۵/۵ س.م، سده ۹-۸ میلادی، باز یافته
از واحه تورقان، قوجو، محفوظ در موزه هنر آسیایی، برلین

Zs. Gulácsi 2001: 71

تقدیم بہ:

فیلپ زینیو

فهرست مطالب

۹.....	مقدمه مترجم بر ویراست دوم.....
۱۱.....	پیش گفتار مترجم.....
۱۵.....	درباره نویسنده و آثارش.....
۲۷.....	اشاره نویسنده.....
۴۹.....	گفتار یکم: طرح مسئله و وضعیت منابع.....
۴۹.....	خاستگاه‌های کیش مانوی.....
۵۵.....	منابع کیش مانوی.....
۵۶.....	منابع دین ایرانی.....
۶۰.....	طرح و تعریف مسئله.....
۶۵.....	گفتار دوم: اسطوره آفرینش.....
۶۵.....	اسطوره بندهشنی مزدیسنايي: متن‌های پیش ساسانی.....
۶۷.....	اسطوره بندهشنی مزدیسنايي: متن‌های ساسانی.....
۷۰.....	اسطوره بندهشنی مزدیسنايي: گونه زروانی.....
۷۱.....	اسطوره آفرینش در کیش مانوی.....
۷۴.....	آموزه دو بُن در کیش‌های مانوی و مزدیسنايي.....
۸۰.....	آفرینش و آمیختگی.....
۸۲.....	سه دوره.....
۸۴.....	انسان قدیم، تخمه و آسمان، و نخستین زوج بشر.....

- گفتار سوم: پایان کار انسان و جهان..... ۸۹
- پاداش انسان پس از مرگ..... ۸۹
- همزاد یا بدل..... ۹۳
- «دین» مانوی..... ۹۶
- داور با ترازو و *čayēn..... ۱۰۰
- شهریاران..... ۱۰۱
- نردبان..... ۱۰۴
- آن سوی پل و ضیافت‌ها..... ۱۰۵
- رستاخیز..... ۱۰۷
- فرجام سخن..... ۱۱۳
- پیوست..... ۱۱۷
- کتاب‌شناسی..... ۱۱۹
- فهرست منابع و مآخذ مترجم..... ۱۲۵
- نمایه..... ۱۲۹

مقدمه مترجم بر ویراست دوم

چهارده سال است که از ویراست یکم این کتاب کوچک می‌گذرد. نسخه‌های آن در همان سال نخست نایاب شد و کاملاً معلوم بود که این اثر مهم چه خوب بر دل دانش‌دوستان نشسته است. اکنون خرسندم از این که ویراست دوم این اثر که همواره از سوی دوستان فاضل توصیه می‌شد، در اختیار متخصصان و علاقه‌مندان قرار می‌گیرد. اما ویراست جدید فرصتی مغتنم بود تا یک‌بار دیگر بکوشم با بازبینی کل اثر سهویات گذشته را کم کنم، چنان‌که خواننده متخصص هنگام مطالعه کتاب به آسانی در خواهد یافت که مترجم برای به بار نشاندن صحت و شیوایی ترجمه چه رنجی بر خود هموار کرده است. برای ارتقا بخشیدن به این ویراست، سه دوست دانشمند مترجم را مدیون لطف خویش ساختند. دکتر آرزو رسولی (طالقانی)، در یک مقاله معرفی و نقد در *نامه فرهنگستان*، ۲۸، ۱۳۸۴: ۲۲۴-۲۲۱، و دکتر ویدا نداف، در چندین مورد، سهویات چاپ نخست کتاب را به مترجم یادآور شدند و بی‌تردید اگر ویرایش خوب سرکار خانم اکرم دژه‌وست گنگ نبود، ویراست حاضر از سهویات زبانی و نگارشی چنان پاکیزه نمی‌شد که شایسته مخاطبان فرهیخته است. قدرشناسی عمیق مترجم تقدیم این سه بزرگوار می‌شود.

پیش‌گفتار مترجم

تقریباً تا یک قرن پیش هیچ‌کس باور نمی‌کرد روزی فرارسد که برخی پژوهشگران مطالعات ایرانی در اصالت ایرانی دین مانی تردید کنند؛ یا حتی پا از این فراتر نهند و خاستگاه کیش غنوسی (گنوسی) را - که روزگاری دانشمندان بزرگی چون ریشارد رایتزشتاین،^۱ گئو ویدنگرن^۲ و رودلف بولتمان^۳ پرچمدار خاستگاه ایرانی آن بودند - به چالش افکنند.

این تردید، در واقع، با کشف متون پارتی و فارسی میانه مانوی تورفان آغاز شد و با انتشار متون قبطی مانوی و به‌ویژه متن یونانی دست‌نوشته مانوی کلن^۴ به اوج خود رسید. پس از انتشار مجموعه پایروس‌های یونانی دانشگاه کلن، به همت لودویگ کونن^۵ و آلبرت هنریکس،^۶ این فرضیه قوت گرفت که با توجه به شفافیت و صراحت کلام این متون شکی نیست که کیش مانوی خاستگاهی غیر ایرانی (گنوسی، یهودی و مسیحی) داشته است نه ایرانی.

از آن به بعد موافقان این نظریه کتاب‌ها و مقالات متعددی نوشتند که بیشتر بر اصالت مسیحی این کیش تأکید داشت. اما تا

1. R. Reitzenstein

2. G. Widengren

3. R. Bultmann

4. *Cologne Mani-Codex*

5. L. Koenen

6. A. Henrichs

کنون هیچ‌یک از این پژوهشگران نتوانسته‌اند راه انتقادپذیری استدلال‌های خویش را به روی دیگران ببندند. پرادز شیرو و نیز در این نوشته کوتاه، البته بدون ارایه راه‌حلی نهایی و قطعی، سعی کرده است به این بحث و جدل‌ها خاتمه دهد. رهیافت اصلی او در این اثر کم‌حجم، اما مهم، ابتدا گشودن گره‌های درهم‌تنیده این مسئله نبوده است. در واقع وی در این‌جا کوشیده است برجسته‌ترین عناصر ایرانی کیش مانوی را بازشناساند. نویسندۀ دانشمند در این نوشته نشان داده است که برای شناخت عناصر بنیادین مانوی به بررسی موشکافانه همه متون بی‌واسطه و باواسطه مربوطه نیازمندیم. او که در این نوشته کوتاه با قلم فرهیخته‌اش اکثر مطالب قابل بحث در زمینه عناصر ایرانی کیش مانی را آورده، گه‌گاه، نه‌چندان آشکار و صریح، پرسش‌هایی ظریف بر لوح اندیشه خواننده حک کرده است تا عملاً نشان داده باشد برای کشف خاستگاه عناصر بنیادین کیش مانی هنوز باید خواند، اما از این پس از زاویه‌ای دیگر.

مترجم، در طول ترجمه این اثر کوچک - مشتمل بر حدود هفتاد متن اصیل - از منابع و مآخذ فراوانی بهره برده است، که بخش کوچکی از آن در فهرست پایان کتاب بازتاب یافته است. مترجم بیشتر منابع و مآخذ را دیده و آن‌ها را با متن اصلی یا با ترجمه نویسندۀ کتاب حاضر مقابله و مقایسه کرده است. آنچه که مترجم در پانویس‌ها بر کتاب افزوده است خود گویای چنین کوششی است.

در همه جای ترجمه این اثر، مطالب داخل قلاب از نویسندۀ و آنچه در نشانه < > آمده افزوده‌های مترجم است. یادداشت‌های مترجم با نشانه (م) از یادداشت‌های نویسندۀ تمیز داده شده است. کلیه تصاویر و شرح آن‌ها افزوده مترجم است. همه دستنویس‌هایی که

سرشناسهٔ MIK III دارند، متعلق به موزه هنر آسیایی برلین^۱ و برگرفته از کتاب هنر مانوی در مجموعه‌های برلین اثر سوزانا گولاچی^۲ است. اما از ابتدا تا انتهای کار نشر این اثر، مترجم از صمیمیت و دوستی ناشرش، جناب آقای احمد رضا طهوری، بهره‌های بسیار بُرد. رهنمودهای این ناشر بزرگ و فرهیخته نقش مهمی در شکل‌گیری نهایی این کتاب ایفا کرد. در این‌جا عمیق‌ترین سپاس‌های خود را تقدیم ایشان می‌کنم. از جناب آقای مسعود فیروزخانی که با شکیبایی بسیار امور فنی رایانه‌ای اثر را به پایان بردند و تصحیحات مکرر مترجم را با گشاده‌رویی پذیرفتند، از صمیم قلب سپاس‌گزاری می‌کنم. از این‌که بسیاری از ایران‌شناسان و پژوهشگران مطالعات مانوی می‌توانند از خواندن یک نوشتهٔ خوب لذت برند خرسندم.

محمد شکری فومشی
تهران، بازنگری ۱۳۹۶

درباره نویسنده و آثارش

پراذ اکتور شیروو در ۳۰ دسامبر ۱۹۴۴ سال در اشتاینکیر^۱ نروژ به دنیا آمد. پس از سه سال تدریس در یکی از دبیرستان‌های زادگاهش (۱۹۶۶-۱۹۶۸)، در سال ۱۹۷۲ به ایران آمد تا حدود یازده ماه در دانشگاه تهران زبان پهلوی را نزد زنده‌یاد دکتر احمد تفضلی بیاموزد. شیروو، پس از بازگشت به سرزمینش، از سال ۱۹۷۳ با سمت مربی به تدریس در دانشگاه اُسلو پرداخت و در سال ۱۹۷۴ پایان‌نامه کارشناسی ارشد خود را با نام «پژوهش‌هایی در نظام فعل در فارسی باستان و ایرانی میانه غربی» (اُسلو و کپنهاگ، ۱۱۵ ص، زیراکس) دفاع کرد؛ اما آن را منتشر نکرد^۲ (بسیاری از مطالب این پایان‌نامه در دو مقاله‌اش بازتاب یافته است. ← فهرست انتشارات نویسنده در پایان همین بخش، شماره‌های ۲۹ و ۳۳). وی در سال ۱۹۷۵ به عضویت هیئت علمی پژوهشی دانشگاه اُسلو درآمد تا به مدت پنج سال به ثبت و بررسی مجموعه کتاب‌های مطالعات ایرانیِ پروفیسور گئورگ مورگنشتیرنه^۳ بپردازد.

1. Steinkjer

2. Undersøkelser til verbalsystemet i gammelpersisk og vestlig middel-iransk (Studies in the verbal systems of Old Persian and western Middle Persian), M.A. thesis, Oslo and Copenhagen, 1974 (115 pp. xerox, unpublished).

3. Georg Morgenstierne

شیروو در سال ۱۹۸۰ با سِمَت دستیار علمی وارد دانشگاه یوهانس گوتنبرگ^۱ در ماینتس آلمان غربی شد؛ البته رابطه‌اش را، همچون گذشته، با دانشگاه اُسلو حفظ کرد. سال بعد (۱۹۸۱) رسالهٔ دکتری‌اش را با نام «کتیبهٔ پایکولی. تصحیح و تفسیر» (پارهٔ نخست: متن تصحیح‌شده و ترجمه، ۱۰۹ صفحه؛ پارهٔ دوم: مقدمه و تفسیر، اُسلو، ۲۷ + ۳۱۱ صفحه، زیراکس) دفاع کرد.^۲ سپس در ماینتس با دفاع رساله‌ای در زبان ختنی با نام «متن ختنی سوورَنَبْهاسوئمه سوتره»^۳ (پارهٔ نخست: دست‌نوشته‌ها، آوانویسی، بررسی انتقادی و نمایه‌ها، ۳۴ + ۱۶۸ صفحه؛ پارهٔ دوم: متن کوتاه ختنی، ترجمهٔ انگلیسی، به انضمام متن مشابه سنسکریت و مقایسه با متن‌های تبتی و چینی آن، ۴۰۳ صفحه؛ پارهٔ سوم: تفسیر، ۴۴ + ۲۲ صفحه؛ زیراکس) در سال ۱۹۸۳ مدرک فوق‌تخصص گرفت.^۴

او طی سال‌های ۱۹۸۰ تا ۱۹۸۴ کتابدار و مشاور کتاب‌خانه (در زمینهٔ ادبیات ایرانی و چینی و ژاپنی)، و مشاور دانشجویان دانشگاه اُسلو نیز بوده است. در سال‌های ۱۹۸۴ و ۱۹۸۵ با سِمَت استاد زبان‌شناسی تطبیقی و زبان‌های ایرانی در همان دانشگاه تدریس کرد و با دریافت فرصت مطالعاتی دانشگاه زاربروکن، در آلمان غربی، به پژوهش در زبان‌شناسی ایرانی و ختنی پرداخت.

او در سال ۱۹۸۵ دبیر *دانشنامهٔ ایرانیکا*^۵ و عضو هیئت پژوهشی

1. Hannes Gutenberg-Universität

2. The Paikuli inscription, restoration and interpretation. Pt. 1. Restored text and translation (109 pp.). Pt. 2. Introduction and commentary. Doctoral thesis, Oslo, Norway, 1981 (27 + 311 pp., xerox).

3. *The Khotanese Suvarṇabhāsottamasūtra*

4. *The Khotanese Suvarṇabhāsottamasūtra*. Pt. 1. The manuscripts: transcription with critical apparatus and indices (34 + 168 pp., xerox). Pt. 2. Synoptic Khotanese text and English translation containing the corresponding Sanskrit text compared with the Tibetan and Chinese versions (403 pp., xerox). Pt. 3. Commentary (44 + 22 pp., xerox). Doctoral Habilitation thesis. Mainz, West Germany, 1983.

5. *Encyclopaedia Iranica*

مرکز مطالعات ایرانی دانشگاه کلمبیا (نیویورک) شد تا در چاپ *دانشنامه* - با تهیه فهرست مدخل‌ها و درخواست مقالات و ویرایش آن‌ها و به طور کلی نظارت بر همه مراحل تهیه آن - نقش داشته باشد. شیرو در سال ۱۹۹۱ استاد ممتاز مطالعات ایرانی دانشگاه هاروارد شد و در پی آن به جای ایران‌شناس معروف ریچارد نلسن فرای، مسئولیت بخش زبان‌ها و تمدن‌های خاور نزدیک این دانشگاه به او سپرده شد و تا امروز در همین سمت باقی است. او در سال ۱۹۹۳ به ریاست کمیته مطالعات آسیای مرکزی و آلتایی این دانشگاه برگزیده شد. سال بعد (۱۹۹۴) عضو گروه مطالعات سنسکریت دانشگاه مزبور شد و در سال ۱۹۹۵ مدیریت تحصیلات تکمیلی این گروه و کمتر از یک سال بعد ریاست آن نیز (تا سال ۱۹۹۶) به او واگذار شد.

او در آوریل سال ۱۹۹۷ استاد مدعو دانشگاه رُم، لاساپیترا،^۱ در مه سال ۱۹۹۷ استاد مدعو دانشگاه سوربن پاریس، در اکتبر سال ۱۹۹۷ استاد مدعو دانشگاه گِراند توڈمانی بوداپست مجارستان،^۲ و از مه تا ژوئن سال ۲۰۰۰ استاد مدعو در کولژ دو فرانس پاریس بوده است.

شیرو متخصص زبان و ادبیات ختنی است. اثر سه‌جلدی او با نام *مطالعاتی در واژگان زبان ختنی* (۱۹۸۰، ۱۹۸۷، ۱۹۹۷)، که آن را همراه ختنی‌شناس بزرگ، زنده‌یاد رونالد اِریک اِمریک، نوشت، نمونه‌ای بارز از چنین تخصصی است. او، بین ایران‌شناسان، یکی از متخصصان کتیبه‌های پهلوی نیز شناخته شده است. وی در این حوزه آثار بسیار ارزشمندی به رشته تحریر درآورده که دو نوشته زیر نمونه‌ای از این دسته آثار اوست؛ کتاب *کتیبه ساسانی پایکولی* (همراه هومباخ، ۳ جلد، ۱۹۷۸، ۱۹۸۰، ۱۹۸۳) و مقاله «کتیبه اَبَنون و زمان گذشته استمراری در فارسی میانه» (۱۹۹۲).

1. Università di studi di Roma, La Sapienza

2. Eötvös Loránd Tudomány University

شرو و دو اثر خواندنی به نام‌های پژوهش‌های دستور زبان‌های ایرانی: جشن‌نامه هلموت هومباخ (همراه رودیگر اشمیت، ۱۹۸۶) و جلوه‌های فرهنگ ایرانی: یادنامه ریچارد فرای (۱۹۹۰) را نیز منتشر کرده است. به پاس سال‌ها کوشش‌هایش در حوزه‌های مختلف ایران‌شناسی، کارول برومبرگ، نیکلاس سیمز ویلیامز و اورسولا سیمز ویلیامز ارجنامه مطالعات ایرانی و زرتشتی را به افتخار او در سال ۲۰۰۹ منتشر کردند.^۱

این دانشمند بزرگ، با همه ویژگی‌های چندجانبه علمی‌اش، گرچه در زمینه اکثر زبان‌های ایرانی باستان - از اوستایی گرفته تا پارتی و فارسی میانه - آثار ارزشمند فراوانی نوشته، در مطالعات مانوی نیز، که به طور اجتناب‌ناپذیری حوزه‌های مطالعاتی بسیار وسیعی را به یاری می‌طلبد، آثار ارزشمندی به جهان دانش هدیه کرده است. معتبرترین ترجمه متن جدلی M28/I/ و تفسیر بر آن را که پیچیدگی‌اش بر هیچ متخصصی پوشیده نیست، از آن اوست.^۲ همچنین، متخصصان چهار مقاله مهم او با نام کلی مجموعه «پژوهش‌های ایرانی - مانوی» را در زمره بهترین تحقیقات مانوی برمی‌شمارند (در فهرست زیر، مقالات مطابق با زمان واقعی نشرشان ذکر شده‌اند، گرچه با شماره‌های پیاپی «پژوهش‌های ایرانی - مانوی» او همخوانی ندارند):

۱. «عناصر ایرانی در کیش مانوی (با رویکردی مقایسه‌ای). پژوهش‌های ایرانی - مانوی (۱)»، ۱۹۹۵ (یعنی اثر حاضر، که در

1. *Iranian and Zoroastrian Studies in Honor of Prods Oktor Skjærvø*, ed. Carol Bromberg, Nicholas Sims-Williams and Ursula Sims-Williams, BAI 19, 2005 [pub. 2009].

2. "The Manichean Polemical Hymns in M 28 I," *Bulletin of the Asia Institute* 9, 1995 [1997], pp. 239-255.

۱. اصل دو خطابه نویسنده در دانشگاه هاروارد بوده است.^۱
 ۲. «حماسه ایرانی و کتاب غولان مانوی. پژوهش‌های ایرانی - مانوی (۲)»، ۱۹۹۵ [۱۹۹۷]^۲
 ۳. «زرتشت در اوستا و کیش مانوی. پژوهش‌های ایرانی - مانوی (۳)»، ۱۹۹۶ [۱۹۹۷]^۳
 ۴. «عناصر ضد مانوی کتیبه‌های کردیر. پژوهش‌های ایرانی - مانوی (۴)»، ۱۹۹۷.^۴
- فهرست کامل نوشته‌های این ایران‌شناس بزرگ - اعم از کتاب و مقاله و نقد و بررسی، بالغ بر دویست و شصت و چهار اثر - که تا سال ۲۰۱۳ منتشر شده، به قرار زیر است:

1975

1. "Notes on the dialects of Mīnāb and Hormoz," *Norwegian Journal of Linguistics (NTS)* 29, 1975, pp. 113-128.
2. Review: J. Hampel, *Die Kopenhagener Handschrift Cod. 27*, Wiesbaden, 1974, in *Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes* 67, 1975, pp. 306-308 (with J. P. Asmussen).

1976

3. "Sogdian Notes," *Acta Orientalia* 37, 1976, pp. 111-116.

1977

4. Review: W. Eilers, *Westiranische Mundarten aus der*

1. "Iranian Elements in Manicheism. A Comparative Contrastive Approach. Irano-Manichaica I," in R. Gyselen, ed., *Au carrefour des religions. Hommages à Philippe Gignoux*, Res Orientales 7, Paris, 1995, pp. 263-284.
2. "Iranian Epic and the Manichean Book of Giants. Irano-Manichaica III," *AOASH* 48/1-2 = E. Jeremias, ed., *Zsigismund Telegdi Memorial Volume*, Budapest, 1995 [1997], pp. 187-223.
3. "Zarathustra in the Avesta and in Manicheism. Irano-Manichaica IV," in *La Persia e l'Asia centrale da Alessandro al X secolo ... (Roma, 9-12 novembre 1994)*, Roma: Accademia Nazionale dei Lincei, 1996 [1997], pp. 597-628.
4. "Counter-Manichean Elements in Kerdīr's Inscriptions. Irano-Manichaica II," in L. Cirillo and A. v. Tongerloo, eds., *Atti del Terzo Congresso Internazionale di Studi "Manicheismo e Oriente cristiano antico"*, Arcavacata di Rende-Amantea 31 agosto-5 settembre 1993 (Manichean Studies III), Louvain and Naples: Brepols, 1997, pp. 313-342.